

TÜRKİSTAN'DA OSMANLI TÜRK SUBAYLARININ FAALİYETLERİ (1914-1923)*

Timur KOCAOĞLU**

Osmanlı Padişahı Sultan Abdülaziz Han (saltanatı: 1861-1876)'ın fermanıyla askeri yardım ile birlikte Osmanlı ordusuna Um istihkam subayı Miralay Ali Kuzun Bey, piyade subayı Mehmet Yusuf Bey, süvari subayı Çerkeş Yusuf Bey, topçu subayı İsmail Hakkı Bey ve başka dört emekli subay Enderun'dan Mırad Efendi başkanlığında Kaşgar Emiri Yakup Han (saltanatı:)'a 1874 (Hicri 1291) yılında gönderilir. Yukarıda adlarını saydığımız bu Osmanlı subayları Türkistan hanlıklarına gönderilen ilk ciddi Osmanlı askerî heyetinde görev almışlardır. Sayın tarihçimiz Prof. Mehmet Saray Osmanlı subaylarının Doğu Türkistan'a gönderilmelerini Osmanlı ve İngiliz devlet arşivlerine dayanarak detaylı bir şekilde gözler önüne sermiştir,¹ Saray'ın önemle beürüğü gibi, daha önce 1863-1873 yılları arasında Türkistan'ın güney bölgelerine vuku bulan Rus yayılmacılığı karşısında Hokand ve Hıve hanlıklarıyla Buhara emirliğinin Osmanlı devletinden yardım ricalarına. İstanbul'daki saray içi kışkırtığı ve dış güçlükler dolayısıyla Osmanlı devleti gerekli karşılığı verememişti.

Sultan Abdülaziz Han'ın saltanatı sırasında Kaşgar'a varan Türk subaylarının bilahare Türkiye'ye dönüşlerinde Padişah Abdülhamid'e sundukları layihalardan (raporlardan) Yüzbaşı Ali Kazım Bey'inkü de sayın Melunet Saray yayımlanmıştır. Ali Kazım bey'in Padişaha sunduğu lahihadan öğrendiğimize göre, Ali Kazım bey önce Yakup Han tarafından Yarken t valisi olan Molla Yunus'un emrine verildiğinde, Yarkent şehrinde bir topçu taburu kurarak topçuluk eğitimi verir. Ali Kazım bey raporunda Yarkent'teki topçu taburundan "İstanbul askeri gibi gayet mu'allem oldular" diyerek de övgüyle söz eder. Ali Kazım bey bu topçu taburundan başka, daha sonra Yarken'te 3.000 kişilik Türkiye'deki Nizam-i Cedid'e uygun olarak bir alay meydana getirir ve onları eğitir.² Doğu Türkistan'ın liderlerinden rahmetli İsa Yusuf Alptekin'in verdiği

* Bu makale, 27 Nisan 1999 tarihinde Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenmiş olan "Osmanlı Devleti ve Türk Dünyası" adlı panelde tebliğ olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Koç Üniversitesi Öğretim Üyesi.

¹ Mehmet Saray. *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi I: Başlangıçtan 1878'e Kadar*, İstanbul: Kitabevi, 1997, s. 165-172 ve "Ekler" bölümündeki arşiv belgeleri, s. 253-295.

² A.g.e., s. 254-255.

bilgiye göre, Bedevlet Yakub Han Türkiye'den gelmiş olan subayların yardımıyla 80 bin kişilik bir ordu kurar. İsa Yusuf Alptekin'in bu konuda verdiği şu bilgi çok ilgi çekicidir:

"Dedem Kasım Hacı Muhammed Ali Oğlu [Türk subaylarının eğittiği] bu orduda la Mini görmüş ve muhaberelelere katılmış bir askerdi. Birkaç yerinde yarası olduğunu görmüştüm. Biz beş yaşlarında iken, hatıralarını anlatır ve heyecanlandığı zaman, bizi ayağa kaldırarak, 'Rahat, hazırol, marş, bir-ki, bir-ki...' tarzında komut verir, eski günlerini yâdederde. Merhum 85 yaşında vefat etmişti."³

Rahmetli İsa Yusuf Alptekin beyin anlattığı dedesiyle ilgili bu küçük hatıra parçası bile, 1874-1876 arasında Türk subayları tarafından eğitilen Türkistanlı askerlerin bu aziz hatıralarını kendilerinden sonraki genç kuşaklara nasıl aktardıklarını göstermesi bakımından çok önemlidir.

Osmanlı subaylarının 19.uncu yüzyılın İkinci yansında, ya'ni 1870Merde Doğu Türkistan'da büyük bir başarıyla gerçekleştirdikleri bu resmî görevden sonra, biz Türkistan'ın herhangi bir bölgesinde Osmanlı devleti tarafından resmen görevlendirilmiş başka Türk subaylarını görmüyoruz. Ancak, resmen görevlendirilmiş olmasalar da, talihin bir cilvesiyle Osmanlı Devletinin son günlerinden, ya'ni 1918'den 1923'e kadar, bu kez Batı Türkistan Ma çok sayıda Osmanlı Türk subayı ile karşılaşyoruz. 1914'te Kafkasya cephesindeki Osmanlı-Rus savaşlarında, özellikle Ardahan'da çok sayıda Osmanlı askeri ve subayı Rus ordusuna esir düşerler. Önce Kafkasya"daki çeşitli askeri esir kamplarında bulundurulana Osmanlı askerleri ve subaylarının bir bölümü daha sonra Sibirya'daki Krasnoyarsk şelirmde bulunan askeri esir kampına yollanır. Krasnoyarsk kampından kaçabilen Türk subayları çeşitli gruplarda ve tarihlerde Kazak Türklerinin deve kervanlarıyla bugünkü Kazakistan topraklarını boydan boya geçerek, Taşkent'e ulaşırlar. Onlardan bir bölümü Taşkent'te kalarak çeşitli yararlı faaliyetlerde bulunur. Bir bölümü de, 1920'de yeni kumlan Buhara Cumhuriyeti'ne gider. 1922 ve 1923 yılları arasında bu Osmanlı subaylarından büyük bir bölümü Türkiye'ye dönmüştür. Ama, maalesef onların çok azı kendi canlı hatıralarını yayınlayabildi.⁴

Batı Türkistan'da ve özellikle Buhara Cumhuriyeti'nde bulunmuş ve oralarda hem eğitim İemde askerlik alanında çok önemli hizmetler yapmış olan Osmanlı subaylarından Raci Çakıröz ile tanışma ve onun ağızından hatıralarını yazma imkanına salüp oldum. Rahmetli Râci beyin hatıralarını 1971'de yazdığım halde, bu hatırat ancak 1987'de Türk Dünyası Tarih Dergisi'nin 1 ile 11 sayılarında yayınlanabildi.⁵

³ İsa Alptekin, *Doğu Türkistan Davası*. İstanbul: Otağ Yayınlan, 1973(2. Baskî 1975); s. 129.

⁴ Tahsili İybar, *Sibirya'dan Serendib'e*, İstanbul, 1950.

⁵ "Türkistan'da Türk Subayları (1914-1923)": Anlatan: Raci Çakıröz, Yazan: Timur Kocaoğlu. *Türk Dünyası Tarih Dergisi* (İstanbul), Sayılar: 1-11 (1987). 1971 'de haftada iki gece şimdi rahmetli o Um Raci Çakıröz'ün evine gidiyor ve o anlatırken, not alıyordum. Daha sonra, eve giderek notlarımda düzeltmeler yaparak, daktilo makinesinde temize çekiyordum. Herhalde dört veya beş a) içinde Raci beyin hatıralarını tamamlayabildik. Kendisinin elinde Kaikasya, Sibiyia ve Türkistan Ma çekilmiş çok sayıda fotoğraf ve arşiv belgesi vardı. Elindeki bütün

Raci Çakıröz gibi Osmanlı subaylarının çok az bir kısmı hatıralarını yayınladıkları için, bu konuda çeşitli kaynaklara başvurmamız gerekiyor. Yayımlanmış kaynaklar arasında, değerli tarihçi Prof. Zeki Velidi Togan'ın 1969'da basılmış olan hatıraları, Türkistanlı Abdullah Receb Baysun'un 1945'te İstanbul'da basılan **Türkistan Millî Hareketleri** adlı eseri önemli bir yer tutar. Çünkü, hem Togan hemde Baysun o sıralarda, ya'nî 1920-1922 yılları arasında Batı Türkistan'da Osmanlı subayları ile yakın ilişkilerde bulunmuş iki önemli görgü tanığıdır.⁵

Osmanlı subaylarının Batı Türkistan'daki faaliyetleri hakkında en önemli belgeler ise, henüz gün ışığına çıkmamıştır. 1922 ve 1923'ten sonra Türkiye'ye dönen o eski Osmanlı subayları herhalde bu konuda resmî makamlara kişisel raporlarını sunmuş olmalı. Başbakanlık ve Türkiye Büyük Millet Meclisi arşivlerinde bulunan bu belgelerin üzerindeki yasaklama süresinin biran önce kaldırılmasını dileriz. İkinci Önemli arşiv belgeleri ise, bugün Özbekistan ve Moskova'da bulunmaktadır. Bolşevik Rusyası gizli polisi ÇEKA (Çerezviçaynı İComissiya "Fevkuladde Komisyon") özellikle Taşkent'teki Osmanlı subaylarını yakından izlediği için onların raporlamıda oldukça yararlı detaylar bulunabilir. Ayrıca, Buhara Cumhuriyeti de 1920 ve 1923 yılları arasında çok sayıda Osmanlı subayını eğitim ve askerlik alanında önemli görevlere getirdiği için Buhara Cumhuriyeti'nin arşivlerinin de bu bakımdan dikkatle incelenmesi gerekir. Kısmen eski ÇEKA ve kısmen de Buhara Cumhuriyeti arşivlerinden yararlanan bazı yazarlar Sovyet döneminde bazı edebî eserler yazdılar. Onlar arasında Tacik yazar Celal İkrâmî'nin 1979'da Düşenbe'de yayınlanan **Garnizon T aslim Nemişev** ("Garnizon teslim Olmayacak") adlı piyesi ile Özbek yazar Halmirza Şükürov'un 1982'de Taşkent'te yayınlanan **Kıl Köprük** ("Kıl Köprüsü", ya'nî "Sırat Köprüsü") adlı romanı ve Tatar yazarlarından Tevfik Eydi'nin 1991'de Kazan'da yayınlanan **İlan Uvi** ("Yılan Zehiri") adlı romanını anmak lazım⁷. Bu piyes ve romanlardaki karakterler arasında Osmanlı Türk subayları da önemli yer alıyorlar. Osmanlı subaylarının kişiliği ve faaliyetleri, Tacik yazarı tarafından çok olumsuz bir şekilde sunulurken, Özbek ve Tatar yazarları tarafından ise, olumlu olarak yorumlanışı dikkatimizi çeker. Tabii, Sovyetler Birliği parçalanarak, Batı Türkistan'da beş bağımsız cumhuriyet ortaya çıktıktan sonra, Osmanlı Türk ve Türkistan ilişkilerini ele alma üzerindeki yasak da kalkmış oldu. Buna bir örnek vermek islenin. Benim 1987'de İstanbul'da yayınladığım Raci ÇakırözHü hatıraları tam onbir yıl sonra 1998'de Taşkent'te çıkan **Cihan Edebiyatı** adlı dergide Türkistan'da Türk Ofitserlerf adıyla biraz kısaltılmış olarak yayımlandı.⁸

fotoğraf ve belgelerin birer filmi çıkarılmama ve bu hatıraları yayınlama yetkisini bana verdiği halde, bu 1987'ye kadar mümkün olmadı.

⁶ Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, İstanbul. 1969 (Dizimli yeni baskı: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1999); Türkistanlı Abdullah Receb Baysun, *Türkistan Millî Hareketleri*. İstanbul, 1945.

⁷ Celal İkrâmî "Garnizon Taşlını Nemişev", *Edebiyatı So\>eti* (Düşenbe). No. (1979), s. 17-46; Şükür İ Halmirzayev "Kıl Köprük", *Şark Yıldızı* (Taşkent), No. 9-12 (1982) ve daha sonra kitap olarak yayımlandı: Şükür Halinirzayev, *Kıl Köprük*, Taşkent: Gafur Gulam, 1984; Tevfik Eydi, *İlan Uvi*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1991.

⁸ *Cihan Edebiyatı* (Taşkent), No. 6 (1998).

1918 ve 1923 arasında Batı Türkistan'da yalnızca daha önce Ruslara esir düşmüş eski Osmanlı subaylarını bulmuyoruz. Bilhassa, 1920 ve 1922 arasında çok üst düzeyde Osmanlı paşalarıyla da karşılaşılıyor. Osmanlı generalleri arasında tabii ki ilk önce Türkistan'a Bakü üzerinden 1921'de varım Enver Paşa ve daha sonra Cemal Paşa'dır. Onlardan ayrı olarak, Teşkilat-i Mahsusa'nın önemli üyelerinden Hacı Selim Sami, Emrullah Bey, Demeli Adil Hikmet Bey, Hüseyin Bey, Bursalı İbrahim Beyler de Türkistan'a giderler ve onlar "Beş Türkler" diye ün kazanırlar. Değerli sözlü tarih yazarı Cemal Kulay Ana-Vatan'da Son Beş Osmanlı Türkü adıyla 1964'te yayınladığı eserinde, bu beş Osmanlı Türkünün Türkistan'daki faaliyetleri hakkında onların ağzından ilgi çekici bilgiler verir.⁹ Burada Ankara hükümeti ve Mustafa Kemal Atatürk'ün özel direktifleri ile 1921'de Türkistan'a gönderilen Soysallı İsmail Suphi bey'in Taşkent'teki Türkistanlı aydınlar arasındaki faaliyeti ve özellikle kısaca TMB diye anılan "Türkistan Millî Birliği" adlı gizli teşkilatın kuruluşundaki katkısını da burada belirtmeliyiz./.. Enver Paşa'nın Türkistan'da Ekim 1920 ile Ağustos 1922 tarihleri arasında iki yıldan biraz az, ama çok hareketli ve heyecanlı faaliyeti maalesef Türkiye'de detaylı bir şekilde ortaya konulmuş değildir. Tekin Erer gibi bazı yazarların Enver Paşa hakkında 1970'lerde yayımladıkları klan gerçeklere dayanmayan "haması" kitaplarından yararlanılma imkanı çok azdır.¹⁰ Şevket Süreyya Aydemir ise, Enver Paşa hakkındaki üç ciltlik eserinde, Türkistan bölümünü çok kısa ve sathi olarak geçmiştir.¹¹ Enver Paşa hakkında bildiğimiz en ciddi çalışma Japon bilimci Prof. Masayuki Yamauchi tarafından 1991'de Tokyo'da yayınlandı.¹² Masayuki Yamauchi bu eserinde Ankara'da Türk Tarih Kurumu'nda saklanan Enver Paşa'ya ait 21 dosya içindeki özel evrakları ve mektupları Latin alfabesiyle Türkçe olarak yayınlamıştır. Yamauchi'nin yayınladığı mektuplar arasında, Enver Paşa'nın 28 Ocak 1922'de Şarki Buhara'da Ahcar köyünden Berlin'deki arkadaşı Kamil Bey'e gönderdiği mektuptaki aşağıdaki satırlar, Enver Paşa'nın Türkistan'da bir yandan Ruslarla çarpışırken, bir yandan da oranın İlerisi için nasıl planlarla kafasının dopdolmuş olduğunu göstermektedir:

"Burada, Şarki Buhara'da, Darvaz vilayetinde dağ içinde ve derelerde halk tarafından ibtidâî işletilmekle olan altın ma'deni var. Sonra, demir, kömür, petrol, yakut, kurşun ma'denileri var. Acaba Almanya'dan buraya hesabına emîn bir ma'den mühendisi göndermek imkan olmaz mı? Eğer Günler bu işler için yardım çaresini bulursa çok iyi olacaktır. Büyük Parebellum tabancalardan hiç olmazsa 10 tane göndermeyi unutma. Sonra, acaba bir Zeppelin (balonu) ile burayla te'sis-i rabita mümkün olamaz mı, ve kaç mal olur? Buradan parasını vermek mümkündür. Oradakilere selam. Babanım ellerinden öperim. Enver."¹³

⁹ Cemal Kulay, *Ana-Vatan'da Son Beş Osmanlı Türkü*, İstanbul: Tarih yayınları, 1964.

¹⁰ Tekin Erer, *Enver Paşa'nın Türkistan Kurtuluş Savaşı*, İstanbul: Maytaş Yayınevi, 1973.

¹¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, I-III. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970-1972.

¹² Masayuki Yamauchi, *The Green Crescent Under the Red Star: Enver Pasha in Soviet Russia 1919-1922*, Tokyo, 1991.

¹³ Masayuki Yamauchi, *cug.e.*, s. 293-294.

Masayuki Yaraauchi'nin Enver Paşa hakkındaki başka bir eseri de Hoşnud Olmayan İnsan: Enver Paşa adıyla geçen yıl İstanbul'da yayınlandı.¹⁴

Bugün elimizde mevcut kaynaklara, Özellikle benim yayınladığım Râci Çakıröz'ün hatıralarına dayanarak, Önce Ruslara esir düşerek Sibirya'daki Krasuoyarsk esir kampına gönderilen ve daha sonra çeşitli gruplar halinde oradan kaçarak Taşkent ve Bulıara'ya geçen 300 kadar Osmanlı subayının Türkistan'daki faaliyetlerinin başlıca İki alanda yoğunlandığını görüyoruz. Bunlardan biri, sivil eğitim, ikincisi ise Buhara ordusunun temelini atmak için girilen askeri eğitimidir. Osmanlı subayları Taşkent şehrinde ve Buhara Cumhuriyeti'nde daha önceden mevcut olan cedit okullarında görev almış, yeni okullar açmışlar, Osmanlı Devleti'nde gördükleri son modern öğretim ve eğitim yöntemlerini Türkistan'da uygulamaya sokmuşlardır. İkinci alan olan askeri eğitimde ise, Osmanlı subayları özellikle genç Buhara Cumhuriyeti'nin milli ordusunun kumlusunda çok önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Türkistan'da faaliyet gösteren Osmanlı subayları:

Raci Çakıröz'ün hatıralarında aşağıdaki Türk subaylarının adları geçer:¹⁵ Albay Arif (Çengelköylü),¹⁶ Yarbey Ziya Bey,¹⁷ Kurmay Binbaşı Nuri Bey, Binbaşı Osman Bey (Harputlu), Binbaşı Rıfat, Binbaşı Hüsnü, Yüzbaşı Faik (Edirneli), Yüzbaşı Galib, Yüzbaşı Şükrü, Yüzbaşı Cemal, Yüzbaşı Sait Bahri, Yüzbaşı Emin, Talat (Edirneli), Üsteğmen Yunus (Musullu),¹⁸ Üsteğmen Ziya Bey.¹⁹ Süvari üsteğmeni Cavit Bey, Üsteğmen Mehmet Sadık (Samsunlu), Üsteğmen Nafi (Manastırlı)²⁰, Topçu mülazim-i evvel Haydar Şevki, Talisin İybar, Kazım Bey, Hilmi (Aksaraylı), mülazim-i evvel Süleyman Sami, Assubay Sait Ahrari,²¹ Yedeksubay Halil (Bartınlı), Mehmet (Ağustoslu), İsmail Hakkı (Kayserili), Tüfekçi Arif, Sait Cemal, Mataracı Rıfat.

¹⁴ Masayuki Yaraauchi, *Hoşnud Olmayan İnsan: Enver Paşa*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998.

¹⁵ -Türkistan'da Türk Subayları (1914-1923)", a.g.k.

¹⁶ Arif Bey Türkiye'ye döndükten sonra Baytım soyadını alır, bir ara Antalya Valiliği yapar ve daha sonra Ali Çetinkaya'nın Nafia vekilliği sırasında onun müsteşarı olur.

¹⁷ Ziya Bey 1915'te 9. Kolordu 83. Alay komutanıydı.

¹⁸ Üsteğmen Yunus (Musullu) milis kuvveti olarak kurulan Buhara Ordusunun kumandanı olur.

¹⁹ Ziya Bey Türkiye'de Bayburt Kaymakamı olur.

²⁰ Üsteğmen Nafi Bey Türkistan'da Enver Paşa'mın yaverliği görevini yapar, daha sonra Türkiye'ye dönünce "Atuf" soyadını alır O Zeki Velidi Togan, *Hatıralar* (Yeni Baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, dizin, s. 597.

²¹ Sait Ahrari aslında Türkistan'ın Hocent şehrendir, Türkiye'de okuyarak Osmanlı ordusunda assubay olmuştu.

isur Kocaoğlu

Resim 1: Türkistan'daki Yenilik (Cedirçilik) hareketinin önderlerinden Münevver Kari (2. Sırada soldan 4. Sakallı) bir grup Türk subayları ve başka Türkistanlı aydınlar ile (Taşkent, 1919).

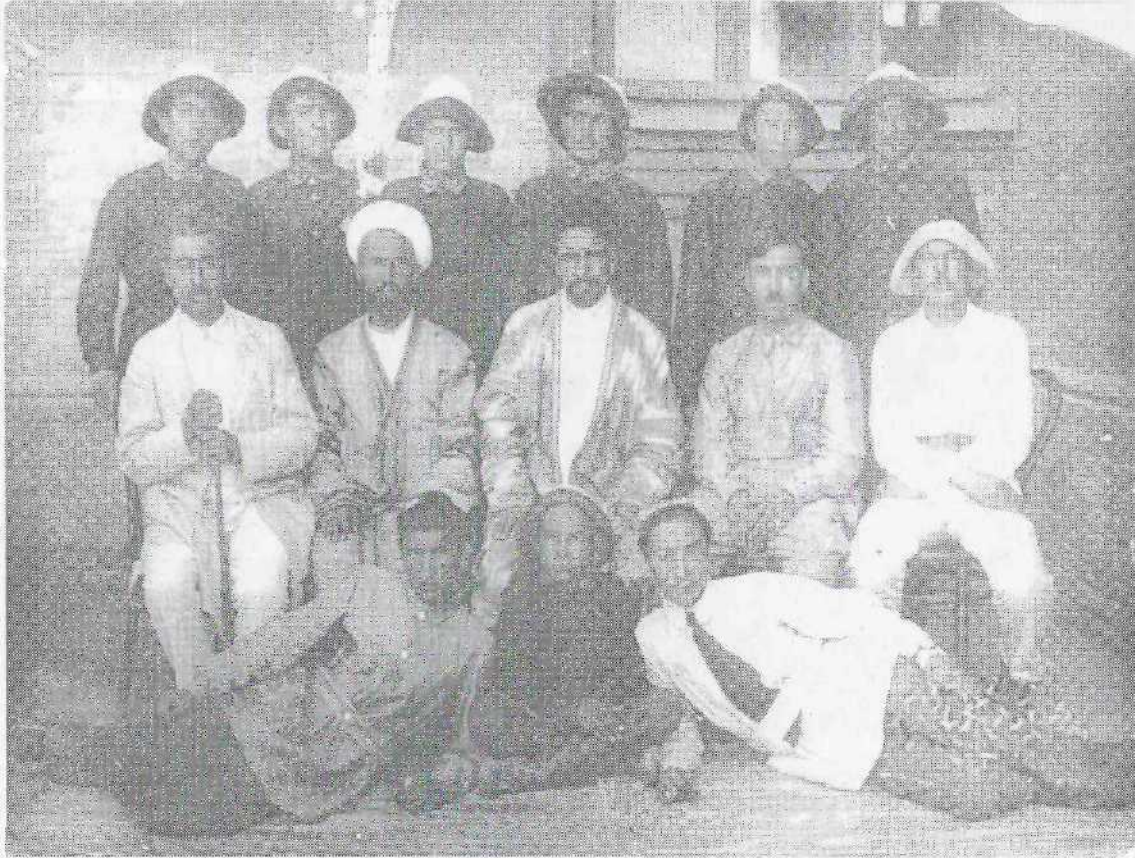

Türkistan'da Osmanlı Tiba Sıhaby rının 6. Sınıfı (1914-1923)

Resim 2: 1920'de Taşkent'teki Turan mektebi öğretmenleri ve sınıf müfessilleri (orta sırada oturanlardan sağdan 2. Raci ÇakırÖz ve 3. Yüzbaşı Galip Türk subaylarıdır).

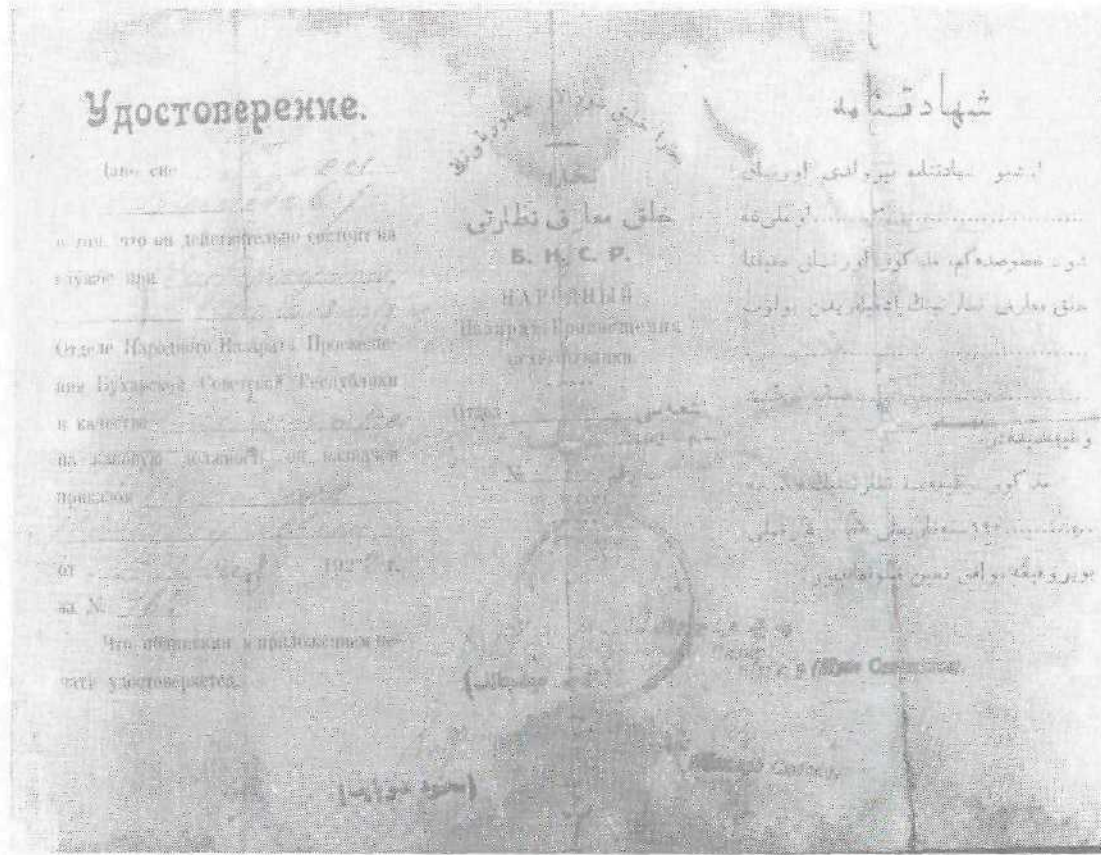

Resim 3: Taşkent'te öğretmenlik yapan Osmanlı subayları ve Türkistanlı öğretmenler (ilk sırada soldan 1. Hilmi, 2. Raci Çakıröz, 3. Yüzbaşı Galip Türk subaylarıdır)

Türkistan'da Osmanlı Türk Subaylarının Faaliyetleri (1914-1923)

Resim 4: Buhara Cumhuriyeti'nin Çarcıy şehrindeki Öğretmen Okulu hocaları: Oturanlardan soldan 1. ve 4. (Raci Bey) Türk subaylarıdır.

JEt esim 5: Buhara Cumhuriyeti Maarif Nazırlığı (Milli Eğ ilim Bakanlığı) tarafından Türk subayı Raci Çakıröz'e verilen öğ retmenlik yıllarını gösteren resmi belge (Belge Arap yazısıyla Özbekçe ve Rusça olmak üzere iki dildedir).

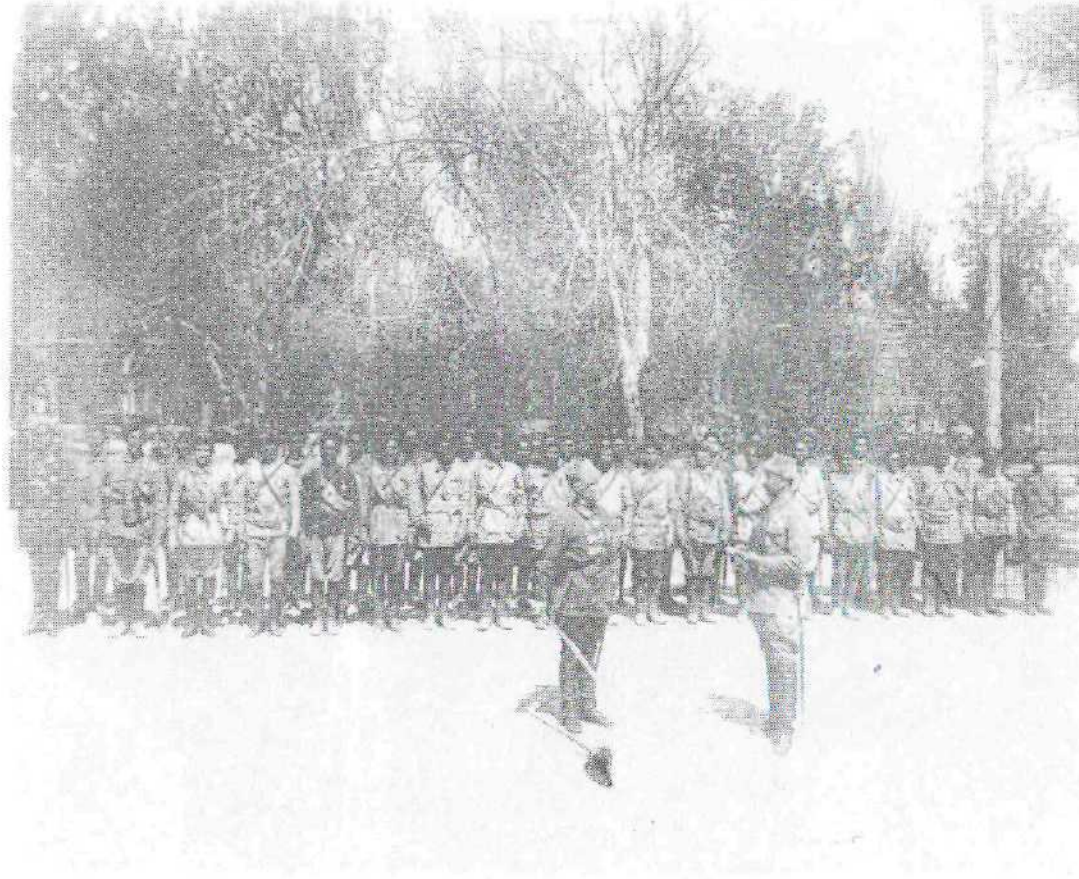

Türkistan'da Osmanlı Türk Subaylarının Paçiyelerleri (1914-1923)

Resim 6: Osmanlı subaylarının idaresinde Taşkent'te sahneye konan bir piyesten sahne.

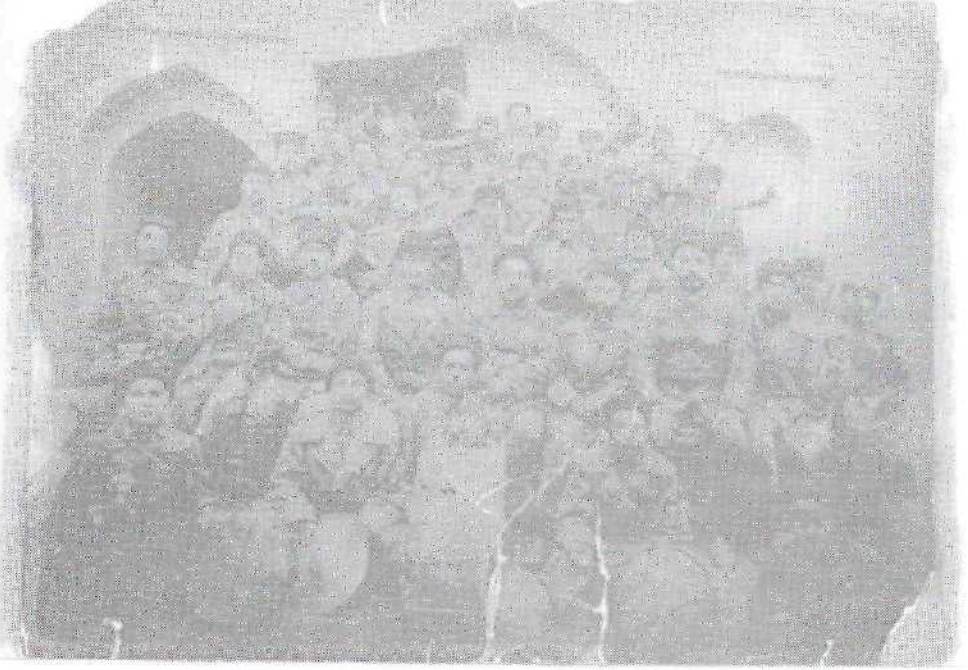
Resim 7: Buhara Milli Ordusunu kuran Osmanlı subaylarından Musullu Yunus Bey.

Kesim 8: Osmanlı Subaylarının yetiştirdiği Buhara Cumhuriyeti ordusundan bir takım.

Resim 9: Buhara ordusundan başka bir görünüş.

Resim 10: Buhara Ordusu bandosu. Ağustos 1920'de Buhara'ya kısa bir gezi yapan Cemal Paşa, Osmanlı subayları tarafından kurulan Buhara Milli Ordusunu teftiş ederek, çok memnun kalmıştı. Milli Bando Cemal Paşa'yı Türk marşları çalarak seJamlamıştı. Önden ikinci sırada soldan 3. Raci Çakıröz ve 4. Türk subaylarıdır.